

Teologins offentlighet, både möjlig och nödvändig

ANTJE JACKELÉN

Antje Jackelén är sedan 2007 biskop i Lunds stift, tidigare professor i systematisk teologi vid Lutheran School of Theology i Chicago samt Director of the Zygon Center for Religion and Science. Hon har bl.a. publicerat boken *Tidsinställningar: tiden i naturvetenskap och teologi*. 2000.

På ett självklart sätt står frågan om teologins offentlighet i samband med den svenska Hedenius-debatten för 50 år sedan. Men att frågan aktualiseras just i dessa dagar här i Lund har naturligtvis att göra med Werner Jeanrond som mer än de flesta av oss har lyckats återge teologin en plats i det offentliga landskapet i Sverige. Werner Jeanronds förestående flytt till Skottland lämnar ett tomrum i Sverige. Vi får trösta oss med att ropa till kollegorna i Glasgow: «Our loss is your gain!»

Några definitioner och ramar

Med teologi menar jag den kritiska och självkritiska reflektionen över en trostraditions innehåll och effekt, i det här fallet företrädesvis den kristna trostraditionen. Denna reflektion sker givetvis inte bara inom den disciplin som jag själv företräder, den systematiska teologin, utan på olika sätt även i de andra disciplinerna som finns företrädna på Centrum för teologi och religionsvetenskap. Det finns fortfarande visst fog i den Schleiermacherska bilden av skillnaden och samspelet mellan de teologiska disciplinerna, även om denna bild rätteligen utvidgats betydligt under två århundradens gång. Särskilt utvecklingen av det religionsvetenskapliga perspektivet har gett en spänst åt forskningen som är av betydelse för teologins relevans och offentlighet.

Det går inte att tala om teologins offentlighet utan att peka på en lika självklar som ofta bortglömd distinktion, nämligen den mellan religion eller tro och teologi. Religionens offentlighet är

given genom att religiösa erfarenheter tycks vara universellt mänskliga — we are «hard-wired for religion», som det numera ofta heter i forskarvärlden — och genom att det står var och en fritt att ha en uppfattning om religion och diskutera den efter behag.

Detsamma gäller inte för teologin som vetenskap; genom att den kräver speciella språk-, metod- och faktakunskaper är den exklusiv på samma sätt som till exempel molekylärbiologin. Denna självklarhet respekteras dock inte ens alltid i akademiska kretsar och i än mindre utsträckning i den mera allmänna sfären. Jag har ofta observerat att i naturvetenskapens fall tas exklusiviteten för given: en teolog förväntas ha förvärvat adekvat kunskap innan hon ger sig ut på djupa vatten i en annan disciplin, medan det ofta tas för givet att man kan uttala sig om teologiska spørsmål utan väsentliga förkunskaper. Denna obalans leder lätt till galenskap. Om det rådde mera insikt och jämlikhet på den punkten skulle det nog finnas färre Dawkins och Sturmarks i den här världen.

Termen «teologins offentlighet» ser jag som en kortformel för både teologins offentliga relevans och teologins ansvar att förhålla sig till offentligheten. Offentligheten i sin tur består alltid av olika offentligheter som är differentierade och på samma gång relaterade till varandra. Dit hör den akademiska världen, kyrkor och samfund, samhället och en globaliserad värld. Offentlighetens differentierade relationalitet kommer till uttryck i det faktum att exempelvis akademikern ofta är kyrkomedlem och alltid medborgare i ett specifikt samhälle och inte säl- lan genom sin internationella hemmahörighet

även en världsmedborgare. Teologins offentlighet kräver alltid omvärldsanalys och omvärldsdialog såväl som skicklig popularisering av teologiska forskningsresultat.

När jag på det här sättet har lokaliserat mig på kartan över teologins offentlighet är det dags att lägga ut själva tesen om att teologins offentlighet är både en möjlighet och ett behov.

I. Teologins offentlighet är möjlig

För det första, teologins offentlighet är möjlig därför att den ligger i teologins karaktär som akademisk disciplin. Denna ställer självklara krav på offentlig debatt, offentlig redovisning av forskning och engagemang i den så kallade tredje uppgiften. I just det sammanhanget har teologin en märklig ställning mellan självklar auktoritet och lika självklart ifrågasättande. På grund av anciennitetsprincipen har teologin som tillhörande de äldsta fakulteterna traditionens tyngd bakom sig. Teologerna går ju fortfarande först i promotionståget. Lika självklart ifrågasätts teologins akademiska status på grund av dess innehåll. Den ateistiska organisation som numera kallar sig «Humanisterna» är ett exempel på detta. I sitt idé- och handlingsprogram kräver de att de teologiska fakulteterna och teologiska högskolorna bör avskaffas¹ — även om jag hittills inte har förstått varför den med rätta hyllade toleransprincipen hos humanisterna tar slut just vid teologisk forskning. Men teologins akademiska ställning är inte bara föremål för ett yttre ifrågasättande som kan komma från den politiska makten, den kyrkliga makten eller rådande opinionsströmningar. Den är också föremål för ett inre ifrågasättande som beror på att det hör till teologins natur att ständigt behöva tampas med det som jag gärna kallar det apofatiska överskottet. Enkelt uttryckt: Det som går att formulera är inte dikt; det som går att tvinga in i ett schema är inte Gud. Med andra ord, förutom allt material och all kunskap som teologin kan förmedla på sedvanligt akademiskt sätt, arbetar teologin även med innehåll som motsätter sig genomlysningen inom ramen för en slu-

ten teori. Detta föder inom teologin en självkritisk hållning som kan främja intellektuell hederlighet och intellektuell ödmjukhet — dygder utan vilka akademien knappast klarar sig.

För det andra, teologins offentlighet är möjlig därför att den ligger i själva teologins väsen. *Etoimoi aei pros apologian panti tō aiounti umas logon peri tes en umin elpidos* — var alltid beredda att svara var och en som kräver besked om ert hopp, heter det i I Petrusbrevet 3:15. I ljuset av denna uppmaning kan teologins uppgift beskrivas så här: *theologia* har att leverera en *apologia*, en redogörelse baserad på *logos*, goda skäl, för *elpis*, hopp. Eftersom det tillhör hoppets väsen att vara omstritt, därför att hopp alltid postulerar en verklighet som ännu inte är realiserad eller som är mycket sårbar, har denna redogörelse av goda skäl också karaktären av ett försvar, en apologi med offentliga dimensioner.

Från första början har teologin stått i aktivt utbyte med sin omvärld och med offentligheten. Det teologiska arbetet som i fornkyrkan ledde fram till ett språk om kristologin var, uttryckt i dagens terminologi, tvärvetenskapligt. Att Tertullianus med sin fråga «Vad har Aten med Jerusalem att göra?»² ifrågasatte importen av sekulära ideer in i teologin är närmast att betrakta som ett bevis för att just detta var det vanliga. Det är framför allt vår växande förtrogenhet med samtida teologiska röster som vuxit fram ur helt andra kulturella och filosofiska kontexter än den västerländska som har öppnat våra ögon för hur synkretistisk även den västerländska teologin är i sin natur och historia. Asiatiska, afrikanska och latinamerikanska teologier har skapat en sorts offentlighet kring teologin som låter oss förstå att normen inte kan vara en *theologia absoluta et pura*, en absolut ren teologi där synkretistiska inslag utgör det heretiska undantaget. Det normala är en teologi som i offentlighetens ljus söker språk som kan motivera och livnära hopp. Detta sker inte genom en teologi som är *absolut* utan genom en teologi som är *resolut* i den kritiska och självkritiska reflektionen över trostraditionens innehåll och effekt. En sådan teologi är naturligt synkretistisk. Fast eftersom ordet synkretistisk har en så stark negativ bismak föredrar

¹ http://www.humanisterna.se/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=38#sek7071117

² «Quid ergo Athenis et Hierosolymis», *De praescriptione haereticorum*, kap. 7, 9.

jag att tala om teologins ofrånkomliga hybriditet. Teologins hybriditet trängtar efter och kräver offentlighet.

För det tredje, teologins offentlighet är möjlig därför att vår aktuella kontext formligen skriker efter den. Det finns idag så många tecken på och så mycket material om «religionens återkomst» att jag inte särskilt behöver gå in på det fenomenet. Låt mig bara kort skissa fem faktorer som jag tror gör vår tid speciellt spännande för en teologi som inte väjer för offentligheten. Vi ser idag ett nytänkande när det gäller förhållandet mellan sekularisering och modernisering. Ifrågasättandet av enkla sekulariseringsteorier måste också leda till en nybestämning av begreppen privat, personlig och offentlig i förhållande till religion och teologi. Talet om avprivatisering och avterritorialisering av religion kombinerad med en växande global denominationism (José Casanova),³ believing without belonging (Grace Davie) och belonging without believing (Danièle Hervieu-Léger) är säkerligen inte entydigt, men icke desto mindre en tydlig väckarklocka för dem som tror sig kunna kräva en prydlig bodelning mellan ett offentligt rum som bör vara religionsfritt och religiositeten som bör vara privat. Frågan är om en sådan bodelning någonsin har fungerat ens inom ramen för den självmedvetna franska *laïcité*.

En annan faktor som påverkar teologins offentlighet är postmodernismen med sin kritik av metafysiken (i vart fall den metafysik som stavas med stort M), metaberrättelser och onto-teologin. Vi ser å ena sidan ökande gap mellan olika tolkningar av postmodernism och å andra sidan en tilltagande klyfta mellan uppfattningar som förespråkar moderata tolkningar av postmodernism och uppfattningar som står för ett stundom aggressivt avståndstagande från all postmodernism. Det finns en spännvidd mellan uppfattningen att postmodernism innebär total konstruktivism och den, som jag anser, mera konstruktiva tolkningen att postmodernism inte säger att allting är konstruktion, men att så gott

som allting presenterar sig för oss inbäddat i konstruktioner. Samtidigt avfärdas postmodernism på en del håll fortfarande som akademiskt lyxsnack eller som en samhällsfara, eftersom man fruktar att den leder till relativiseringen av precis alla anspråk på sanning och moral. I denna situation är teologins offentliga diskussionsbidrag efterfrågade.

En tredje faktor av relevans för teologins offentlighet är teologins egen vandring från ett fokus på det totalt annorlunda (Karl Barth) via upptäckten av teologins ofrånkomliga kontextualitet till ett mera balanserat begrepp av alteritet i en inkarnationsteologi som vill hitta språk för den differentierade relationalitet som på samma gång håller ihop och skiljer mellan immanens och transcendens.⁴ Hit hör givetvis också den belysning och utveckling av hermeneutiken som vi har Werner Jeanrond att tacka för.⁵

Vi har för det fjärde en situation där migration och globalisering kastar nytt ljus på identitetsfrågor om nationalitet, etnicitet och religion. Vi är inne i en process där givna identitetsbildande faktorer skiftar betydelse. I flerkulturella samhällen ökar i regel religionens betydelse som identitetsmarkör. Detta återverkar även på den teologiska diskursen och dess betydelse i offentlighetens ljus.

Vi lever för det femte i en situation där både fundamentalism och religionskritik tycks öka. Denna situation avspeglas i en del motsägelsefulla tendenser, som t.ex. å ena sidan åtminstone fem decennierna konstruktiv dialog mellan naturvetenskap och religion och å andra sidan ett till synes förnyat intresse att framställa tro och vetenskap som varandras motsatser. Det senare skapar märkliga likheter mellan fundamentalistiska kreationister eller Intelligent Design proponenter som William Dembski och Michael Behe och aggressivt ateistiska författare som Daniel Dennett, Richard Dawkins, Sam Harris och Christer Sturmark.

4 Jfr Werner G. Jeanrond. «Guds begrepp och alteritet — teologi i den postmoderna diskursen.» I Guds närvaro. Teologiska reflexioner I. Lund: Arcus, 1998, 51-69.

5 Se t.ex. Werner G. Jeanrond. «Hermeneutik och nutida teologi.» I Gudstro. Teologiska reflexioner. Lund: Arcus, 2001, 81-97.

3 José Casanova. «Political Challenges from Religion in the 21st Century.» Paper presented at the Conference «Religion in the 21st Century: Transformations, Significance and Challenges.» Köpenhamns universitet, 19-23 september 2007.

Alla dessa faktorer gör teologins offentlighet inte bara möjlig utan även behövd.

2. Teologins offentlighet är ett behov

Teologins offentlighet behövs av åtminstone tre skäl. Den behövs för teologins egen skull, den behövs som motvikt till andra fenomen i det offentliga rummet och den behövs som ett konstruktivt bidrag till en rad komplicerade frågor som mänskligheten står inför.

Teologin behöver för sin egen skull utsättas för det tvärvetenskapliga och offentliga samtalet. Det går inte att utöva ett kritiskt och självkritiskt arbete utan att relatera utöver sig själv. Med andra ord, alla teologier är texter i en kontext och därför kontextuella. Jag är dock ganska säker på att många av oss har ännu fått lära sig att somliga teologier — företrädesvis våra egna — går fria från att redogöra för sin kontext. Detta leder gärna till en falsk uppdelning mellan primära, allmängiltiga och sekundära, kontextuellt begränsade teologier. Standard ställs mot avvikelser, centrum mot periferi, sant mot mindre sant. Tvärt emot detta finns det goda skäl för att räkna med att sanningsvärdet ökar om texter läses tillsammans med sina kontexter. Att sätta i relation, relationalisering, är inte detsamma som relativisering. Höga anspråk på kvalitet och sanning kräver ständig reflexion över hur vedertagna begrepp och definitioner växelverkar i och med olika offentliga kontexter.

Den medvetna växelverkan i och med offentliga kontexter ger inte bara stimulans åt det teologiska arbetet. Den fyller även en nödvändig varnings- och skyddsfunktion när det gäller religionens potentiella missbruk. Just eftersom religion är en stark kraft som kan ha katastrofala följder när det går snett behövs den offentliga diskursen. Den är alla gånger ett bättre skydd mot religionens avarter än en religiositet som trängs undan i privata rum och isoleras från det offentliga intellektuella samtalet.

Teologins offentlighet behövs dessutom som motvikt till en rad aktuella fenomen och företeelser i det offentliga rummet. Globalt sett har religionen fått ökad betydelse, inte minst politiskt. Medan så kallade mainstream-kyrkor tappar medlemmar framför allt i västvärlden, ökar de i andra delar av världen. Mest ökar dock pen-

tekostala kyrkor och samfund med en bibelsyn som fluktuerar mellan auktoritativ och fundamentalistisk. Det behövs teologi för att analysera denna utveckling och identifiera de grundläggande frågeställningarna bakom de tendenser och processer som vi ser i det religiösa landskapet.

Teologin behövs även för att öka kunskapsnivån på den religionskritik som florerar bland annat i Sverige. Det är inte bara tidningarnas insändarsidor som vittnar om en eklatant okunskap om religion och teologi. Även den religionskritik som lanseras i Sverige med stöd av Humanisterna når sällan seriösa nivåer. Den konstruerar en nidbild av religion som irrationell, vålds- och konfliktbenägen, rigid och fången i en förvetenskaplig världsbild vars främsta drag är en dualism mellan naturligt och övernaturligt. Som alternativ lanseras en uppvärmd europeisk upplysningsfilosofi. Givetvis har den europeiska upplysningsfilosofin stora förtjänster. Men dessa måste i dagens läge anses vara begränsade, bland annat på grund av denna filosofis eurocentriska tolkningsmönster och på grund av dess antropologi som är föråldrad både i förhållande till aktuell teologi och aktuell naturvetenskap.

Teologins offentlighet behövs dessutom som ett positivt och konstruktivt bidrag i flera hänseenden. Utan att göra anspråk på att vara heltäckande nämner jag några av dessa. Vi ser idag att nya och ofta oväntade allianser uppstår i det religiösa landskapet, såsom alliansen mellan religiösa grupper och miljövetare. «In many parts of the world, secular greens and religious people find themselves on the same side of public debates: sometimes hesitantly, sometimes tactically, and sometimes fired by a sense that they have deep things in common» rapporterade tidskriften *The Economist* nyligen.⁶ Den religionskritiske biologen E. O. Wilson som på 70-talet blev världskänd med sin bok om sociobiologi, vänder sig i en ny bok uttryckligen till religionen. Boken, *The Creation: An Appeal to Save Life on Earth*,⁷ är ett brev till en fiktiv baptistpas-

⁶ http://www.economist.com/world/international/PrinterFriendly.cfm?story_id=9832922_071021.

⁷ E. O. Wilson. *The Creation: An Appeal to Save Life on Earth*. New York: W. W. Norton, 2006.

tor. Budskapet är: «Pastor, we need your help. The Creation is the glory of the earth. Let's see if we can't get together on saving it, because science and religion are the most powerful social forces on Earth. We could do it.»⁸ På liknande sätt argumenterar religionsvetaren Mary Evelyn Tucker från Yale, ledare inom projektet *Religions of the World and Ecology* som har resulterat i en bokserie vid Harvard University Center for the Study of World Religions. Hon motiverar det nödvändiga samarbetet med att «Religions provide a cultural integrity, a spiritual depth and moral force which secular approaches lack.»⁹ Denna utveckling påkallar teologins uppmärksamhet och analys. Vad E. O. Wilson föreslår är något annat än det som traditionellt går under benämningen dialog. Det är snarare en dia-praxis som han är ute efter: «We have got a job to do.»

Svenska kyrkans ärkebiskops inbjudan till en internationell och interreligiös klimatkonferens hösten 2009 är ett fenomen som pekar i samma riktning: religioner och teologisk reflektion är ofrånkomliga samarbetspartners i det trängande arbetet med klimatfrågorna.

Liknande resonemang kan föras om i stort sett alla stora utmaningar som mänskligheten står inför i vår tid. Goda lösningsförslag kräver idag samarbete av det bästa vetenskapliga, teknologiska och teologiska kunnandet. Det gäller den globala befolkningsutvecklingen lika mycket som hiv/aids epidemin. I det senare fallet visar det sig väldigt krasst att skillnaden mellan olika teologier betyder skillnaden mellan död och liv för människor. Här är frågan inte *om* teologin är offentlig utan *hur* den är det.

Brittiska forskare som har undersökt hur så kallade vanliga människor diskuterar etiska frågor har konstaterat att de ofta reser teologiska frågor som i allmänhet blir missförstådda såväl av samhällets experter som av media. Medan media ofta stämplar de djupa existentiella frågorna som subjektivt eller irrationellt prat håller sig experterna för det mesta till de tekniska aspekterna av en isolerad frågeställning. Konse-

kvensen är att kommunikationen misslyckas och att det offentliga samtalet om helhetssynen uteblir, med risk för allvarliga problem för varje demokratiskt samhälle. De brittiska forskarna som undersökte kommunikationen om genetiskt modifierad mat kom till följande slutsats: «Theological perspectives may now be indispensable in helping explain to largely secular institutions the sources and dynamics of conflicts now threatening to paralyse the development of what is being posited as a key technology for the twenty-first century.»¹⁰ Om de har rätt, är teologins offentlighet inte en fakultativ övning utan en nödvändighet för ett fungerande demokratiskt samhälle. Medan det i Sverige inte är ovanligt att hävda att det demokratiska, flerkulturella samhället kräver ett neutralt, religionsfritt offentligt centrum, finns det här starka argument för den motsatta positionen: just för att kunna fungera som ett demokratiskt och flerkulturellt samhälle behövs det teologiska samtalet i det offentliga rummet.

Avslutning

Dessa få exempel visar att teologins offentlighet såsom jag definierat den i början inte bara är möjlig utan även väl behövlig. Frågan är inte *om* teologin är offentlig utan *hur* den är det och hur den vill vara det. Jag tror att idag tyder tecknen på att teologins offentliga rum bör inte bara vara ett dialogiskt rum utan även ett diapraktiskt rum. Vidare anser jag att teologins offentlighet måste i ökande utsträckning vara både internationell och interreligiös. För en kristen teolog är motiveringen i slutändan enkel men stark. Som så ofta, har just Martin Luther funnit ett kärnfullt uttryck för den: «Also ist die welt vol vol Gottes. In allen gassen, vor deiner thur findest du Christum, gaff nich ynn himel.»¹¹ Så är världen full av Gud. I alla gränder, vid din egen dörr finner du Kristus. Glo inte på himlen.

⁸ Citerad från <http://www.pbs.org/wnet/religionandethics/week1012/profile.html> 071021.

⁹ http://www.economist.com/world/international/PrinterFriendly.cfm?story_id=9832922 071021.

¹⁰ Celia Deane-Drummond and Bronislaw Szerszynski with Robin Grove-White (eds). *Re-Ordering Nature*, London, New York: T & T Clark, 2003, 22.

¹¹ WA 20:514, 27f.